

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

NIONDE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens nionde allmänna möte, i Lund den 31 augusti, 1 och 2 september 1893. Med 38 fig. 1.	
DJURKLOU, G., Om vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider	27.
UPMARK, GUSTAF, Skånska herrgårdar under renässans-tiden. Med 8 fig.	44.
MONTELIUS, OSCAR, Midvinterns solfest	68.
MONTELIUS, OSCAR, Grafkistor af klufna och urhålkade stockar. Med 12 fig.	77.

Om vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider.

Föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Lund 1893.

Af

G. Djurklou.

Den tid, då det äfven förunnades mig att något syssla med hvad som nu kallas »folklore», en benämning, som ej är lätt att definiera, men som dock blifvit så vanlig att en och hvar godt förstår, hvad den innebär, väckte det min likasom så många andras förundran, hvilken seghet och lifaktighet folklifvets minnen bevarat genom århundraden. Icke nog dermed att samma föreställningar, seder och bruk, emot hvilka såsom »sacrilegia» redan våra gamla kyrkofäder och sedan andra andans män hela medeltiden igenom skarpt uppträdt, ännu kunde tydligt igenkännas — om också mer eller mindre förbleknade eller förvirrade, nästan alla egendomligheter i vår tid, som hade någon folklig prägel, egde sina motsvarigheter i längesedan förgångna tider. Men icke mindre förunderlig är den erfarenheten, att allt detta gamla, som för 30 å 40 år sedan lefde ett friskt lif i folkmedvetandet, nu alldeles förvissnat och fläktats bort af de nya vindar, som blåsa i våra dagar. Om nu detta i allo är så lyckosamt, som man så gerna vill föreställa sig, derom skall jag icke uttala någon mening, men visst och sannt är det, att den lekande och lifvande humor, som rufvat under detta gamla och spriddt ett poetiskt skimmer öfver vårt folklif, torkat bort och

Då denna uppsats föredrogs, måste den förkortas, men den meddelas här sådan den nedskrefs.

gifvit vika för den torraste och förnumstigaste prosa. Vi kunna ju icke hindra detta, och noga räknadt — skulle vi kanske icke heller vilja det, om vi kunde. Vi måste i detta likasom så många andra fall ödmjukt böja oss för detta, i alla regnbågens färger skiftande vidunder, som kallas tidsandan, hvars egentliga tendenser vi kanske icke så alldeles klart kunna uppfatta, men som vi dock — vi må nu vara de mest ihärdiga återhållsmän, eller de mest vingfotade framstegsiffrare — alla hoppas skall bära i sitt sköte en gyllene framtid, fullt motsvarande våra önsknings. Hvar på sitt sätt söka vi derföre att bereda det närvarande för det kommande, men våra sträfvanden i detta fall få likväl icke så bemäktiga sig våra sinnen att vi alldeles glömma det framfarna. Jag syftar här icke så mycket på våra rent historiska minnen, ty de skola nog häfda sin rätt, utan på dessa i våra öfvernumstiges ögon barnsliga lemmingar af forntida tro och öfvertro, dessa gamla segslitna men nu utdömda seder och bruk, hvilka, så meningslösa de än må förefalla, dock fordom omslutit vissa tankar, som rätt skärskådade kunna vara djupsinniga nog och visa oss vägen till nya fynd.

Då jag uppmanades att denna gång och kanske den sista lemna ett litet bidrag till Svenska fornminnesföreningens sommarmöte, kom jag på den tanken, att några iakttagelser från ett förflutet samlarelif icke skulle sakna allt intresse. Det var endast frågan om lämpligt ämne, som vållade bryderi. Att vid ett tillfälle sådant som detta, då åhörarne icke blott utgöras af grundlärdade män utan ock af både manliga och qvinliga diletanter, komma med något, som skulle göra anspråk att anses såsom ett lärdt föredrag, ansåg jag icke lämpligt, hvarföre jag sökt ett ämne af lättare slag.

Måhända skall mången — för att nyttja vår barndoms vän Cornelii ord — anse det »leve et non satis dignum», men jag hoppas ändock att ett och annat skall finnas deri, som förtjenar att beaktas, och måste jag på förhand bedja om benäget öfverseende, i fall jag under föredragets fortgång icke kan alldeles undgå att smittosamt beröras af den humor, som öfverallt framskymtar i vårt äldre folkliif och som för mig enskildt gjort det så tilltalande.

Efter denna inledning öfvergår jag till mitt ämne: Några enkla rön beträffande våra äldre vedernamn och känningsnamn och dem, som ännu i dag förekomma bland vår allmoge.

Till en början vill jag då erinra derom, att ättenamn och tillnamn i gamla tider voro sällsporda. Man nöjde sig med dopnamnet

med ett tillägg upplysande hvars barn man var eller stället der man bodde. Det förre angifver under medeltiden företrädesvis väpnaren och frälsemannen, det sednare åter merendels skattebonden och landbon. Medan Bjelkar, Sparrar, Vasar och andra adeliga ätter, åt hvilka sednare tider gifvit deras från sköldemärket hemtade ättenamn, skrefvo sig Peder Türesson, Fader Ulfsson, Krister Nilsson, kallades bönderna merendels Knut i Wäsby, Peder i Berga, Jon i Ströpsbult o. s. v. Sattes herretiteln framför namnet, så var herr Peder Turesson lika säkert en riddare som herr Knut i Wäsby en prestman. Adelige ätter, der ett bestämdt tillnamn går från fader till son flera led igenom, saknas väl ej alldeles, men dessa äro i de flesta fall ursprungligen af främmande börd — företrädesvis tyskar eller danskar, och inom de få släkter, som synas vara af ren svensk stam, der ättenamn sporadiskt förekommer såsom Bonde, Puke, Käruling, Gylta m. fl. skrifver sig nästan alltid den eller de, som brukat tillnamnet, »dictus Bonde», kallad Puka, som man kallar »Käruling» o. s. v. och vi finna ej sällan att deras barn nöjt sig med blotta fadersnamnet, eller att — såsom bland de, samma ätt tillhörande Bondarne och Pukarne — tillnamnen vexlat, så att den ena brodern kallats Puke, den andra Bonde, samt att en Ragwald Puke varit fader till den i slaget vid Härljunga stupade Peder Bonde. Egendomligt nog finna vi dock att dessa tillnamn oftare såsom patronymica öfvergå till döttrarne än till sönerna, och att då en Pukason visserligen förekommer i permebrefven jemte ett eller annat med detta jemförligt, qvinnonamn sådana som Kristina Glysingsdotter (dotter af Henrik Glysing), Gunnur Kärringsdotter (dotter till Torbjörn Käruling), Karin Pampasdotter (dotter af Sone Pampe) m. fl. äro mera vanliga. Detta visar också att tillnamnet varit rent personligt d. v. s. ett känningsnamn, som tillagts för att undvika förvexling med andra samtida med samma dop- eller fadersnamn samt kanske ock samma sköldemärke. Granskar man dessa namn något närmare, så kan det väl icke förnekas, att Bonde varit ett tillnamn, som med heder kunnat bäras af hvarje man för sig, men något synnerligt hedersamt söker man förgäfvets i flertalet af de andra. Puke t. ex. betyder djefvul, och Käruling är intet annat än vårt kärring, såsom ock tydligt ses af det anförda Gunnur Kärringsdotter, och hvad angår namnet Gylta, så betecknar det galtens feminina hälfte eller — om man fäster sig vid dess äldsta former Gylth och Gylthe — antagligen galten sjelf. De äro icke såsom

de yngre adelsnamnen: Oxe, Räf, Hare och Papegoija tagna från vapenbilderna och måste således haft sina särskilda anledningar. De vanligaste tillnamnen angifva antingen yrket såsom Sven Bæltare, John Grythomakare, Hennike Swerdslipare, Sten Fughlare m. fl. eller födelsebygden såsom Jon Dalkarl, Sven Vestgöthe, Jon Fynbo, Maths Ålänning; och dessa voro alltför personliga för att kunna blifva ättenamn för de annorstädes födda eller annat yrke idkande barnen. Andra åter äro mera svårförklarliga eller synas så föga smickrande för deras bärare, att vi visserligen kunna förstå att de kunnat få dem i andras mund, men icke att de sjelfva velat begagna dem i offentliga handlingar. Detta är likväl händelsen och i medeltidsbrefven träffas ofta män, som helt obesväradt ej blott kallas utan sjelfva nämna sig: Johan Langanesa, Magnus Getaskalle, Petter Rumpa, Petter Skægglös, Sven Surubeen, Ödbjörn Ölskalle o. s. v. Ännu betänkligare förefaller det, när man i slutet af 1400-talet möter en väpnare, som skrifver sig Nils Röffuare, en häradshöfding Jöns Mutare och en länsman, som af sin egen dotter i hennes köpebref upprepade gånger kallas Bengt Horekarl. Det vill deraf synas, som om dessa vedernamn icke inneburit något vanärande, utan varit af samma slag, som de känningsnamn, vi ofta möta i de Isländska sagorna, och likasom dessa hemtats från något utmärkande drag, något kroppsligt eller andligt lyte hos den dermed betecknade. I följd deraf hafva de också försvunnit med denna, och endast några få, såsom de redan anförda: Bonde, Puke och Kärling samt Krumme, hvilket antyder en krokryggig stamfader, Bise eller Bese och Kuse, en öfverman eller kanske öfversittare¹ och några få andra, fortlefvat in i den nyare tiden.

De bestämda ättenamnen inom frälseståndet datera sig i allmänhet från riddarhusets stiftelse, då i följd af beröring med främmande folk en mer och mer allmän vorden sed blef lagfästad, och nödvändighet uppstod att särskilja de olika ätterna. Från den tiden är det ock som ofrälset och särskildt bönderna allmänt börjat att i detta som i så många andra fall upptaga den sed, frälsemännen öfvergifvit, och till dopnamnet mera allmänt lägga fadersnamnet såsom en närmare bestämning. Men detta har gått långsamt och i vissa trakter hafva bönderna, ehuru de skrifva sig med

¹ Man jemföre de i folkspråken vanliga uttrycken »var Bise på täppan», »Kusen för laget» o. s. v. Folkspråken äro för dylika benämningar säkrare vägledare än skriftspråket.

angifvet fadersnamn, ända in i våra dagar fortfarit att i tal nämnas endast vid förnamnet med tillägg af hemmanet, så snart detta kunnat ske utan förväxling med en annan der boende bonde.

I gamla dagar betecknade således namnet Lars Persson utan undantag en man döpt till Lars och son af en Per, men nu för tiden kan man icke vara alldeles säker att så är händelsen. Det är icke utan exempel att två bröder Anders och Petter, ehuru söner af samme Olof Olsson kallat sig, den förre Andersson, den sednare Pettersson, sålunda görande sig till sina egna fäder. Namnen Andersson och Petterson hafva nu blifvit tillnamn och angifva således icke med säkerhet att de, som bära dem, äro söner till en Anders eller en Petter, ja ej ens att någon af deras förfäder hetat så. Det finnes till och med Anders söner och Petters söner, som alls icke äro några söner, och så underligt detta än må synas, är det dock bokstafligen sannt. Den maskulina ändelsen har nu hos det mer och mer manhaftigt vordna täcka könet vunnit så starka sympatier, att icke ens den enklaste tjensteflicka längre vill vara en dotter, äfven om sådant skulle stå i prestbetyget och kyrkoboken. Kan man häruti se en yttring af det reformsträfvande, som, så långt ej äfven för tanken öfverstigliga hinder möta, vill göra qvinnan i allt likställig med mannen och som ur likaberättigandets synpunkt fordrar att då karl städse skrifvits med k, qvinnan äfven bör återfå samma begynnelsebokstaf, som männen nu i århundraden beröfvat henne, eller är det väl en tillfällighet, en nyck eller — hvad ännu värre vore — ren fåvitskhet och fåfänga, som vållat dessa otaliga Andersdöttrars och Pettersdöttrars försvinnande? Skälet härtill må dock vara hvilket som helst, så måste vi denna gång lemna dessa qvinliga söner alldeles å sido, för att ej komma för långt ifrån vårt ämne och endast sysselsätta oss med de egendomligheter, som i afseende på vedernamn och känningsnamn förekommit och ännu förekomma i våra bygder. För att ej sväfva för vidt ut skall jag begränsa mig till landskapet Nerike, fullt förvissad att de flesta af mina åhörare skola från egen hembygd kunna uppvisa motsvarigheter till det mesta af hvad jag kommer att anföra.

Men innan jag skrider till denna utredning, måste jag först redogöra för åtskilliga andra förhållanden inom ett bondehem i Nerike.

Om en bonde der hette Petter eller Per och hade en son Lars, så skulle denne ifrån den stund han grundat ett eget hem kallas

Lars Persson, ty Lars Pettersson kunde såsom bondenamn ej gerna förekomma. Endast för såvidt denne Lars blef handverkare, slog sig på studier eller förvärfvade en herregård, med ett ord trädde utom det egentliga bondeståndet, kunde af Persson blifva Pettersson, och denna förändring var då så genomgripande, att den alldeles uppslukade förnamnet. Men var vår Lars endast s. k. gerningsman — icke handverkare i detta ords då laggilda mening — så, antingen han i kyrkoboken stod skriven som Lars Pettersson eller Lars Persson, fick han i dagligt tal nöja sig med att heta »Skomakare-Lasse» eller »Skräddare-Lasse» alldeles såsom under medeltiden, ehuru då yrkesbenämningen sattes efter förnamnet. Det var således endast den jordbrukande dannemannen, som kunde heta Lars Persson eller på nerkiska Lars Pärse. Var han hemmansegare eller hemmansbrukare tillades bostadens namn: »Lars Pärse i Åby», »Lars Pärse i Rud», o. s. v. ty bonden bodde *i* byn eller gården — han var der jordfast — men torparen *på* torpet, ty han hade ej eganderätt, och arbetaren *vid* gården, hvarifrån han lätt kunde skiljas. Det ligger en bestämd betydelse och en förfärlig rangskillnad i dessa små oskyldiga prepositioner.

Bondens, d. v. s. hemmansegarens eller hemmansbrukarens Lars Pärse's hustru kallades Lars Pärse-mora, en titel hvarpå torparens eller backstugusittarens hustru Lars Pärssa aldrig kunde göra anspråk. Hvad deremot en Petterssons hustru skulle kallas berodde af hvarjehanda omständigheter, men mest af henne sjelf. Kom hon till kyrkan klädd i »huckle» (hufvudkläde), ja, äfven om en virkad tyllremsa i stället för bindmössan med sitt stycke skymtade fram derunder, ville hon icke heta »Petterssons mora» utan »mor Pettersson» eller kanske till och med »madam Pettersson»; men bar hon hatt, så kunde det ej gå utaf för mindre än »fru Pettersson», det var då alldeles gifvet. För trettio eller fyratio år sedan hade hon dock en viss skygghet för en dylik hufvudbonad, och jag erinrar mig en sådan mor Pettersson, som då hennes man, hvilken slagit sig på bränvinstillverkning i stor skala och »bränt sig upp» till herretitel, gaf henne en sidenhatt, satte den — icke på sitt hufvud utan på hampöket i ärtåkern. Så gör väl ingen mor Pettersson i våra dagar, men vår gumma visste ej bättre, och ändå visste hon nog hvad hon gjorde; ty när mannen några år derefter »brände ned sig igen» ifrån både egendom och herretiteln, fick hon fortfarande heta mor Pettersson fast hon bort kallas »Petters-

sonskan» likasom Åsan, Tillqvistan, Lunnan eller hustrurna till mannens nya vederlikar soldaterna eller arbetskarlarne Ås, Tillqvist och Lund. Det fanns dock en klass, der hustrun behöll sitt förnamn — och det var gerningsmannens. En skomakare Lasses hustru hette alltid Skomakare Brita, såvida det i socknen blott fanns en skomarehustru med detta förnamn, men voro de flera, så måste hon kallas Skomakare Lasses Brita för att kunna skiljas från t. ex. en Skomakare Petters. Äfven inom den egentliga arbetsklassen kunde samma skilnad göra sig gällande hvad stathustrurna angick. Statkarlen Lars Perssons äkta hälft nämndes oftast Stat-Lasses Johanna och detta i följd deraf att mannen »Stat-Lasse» genom sitt tjensteförhållande förlorat en god del af sin sjelfständighet, hvilket här medförde förlust af fadersnamnet, kanske också för att utmärka det hon på den sociala stegen stod ett pinnhål längre ned än torparens hustru Lars Pärsa.

Husfadren gaf sitt namn äfven åt hemmet, för såvidt man ville utmärka detta såsom hans och ingen annans. Antingen Lars Pärse hustru hette Lars Pärsmora eller Lars Pärsa kallades hemmet alltid »Lars Pärse» eller »Lars Pärs» — bostad, hem eller något sådant behöfde ej tilläggas. Likaså sade man Petterssons, Tillqvistens, Skomakare Lasses o. s. v. Barnen nämndes med fadrens namn så länge de voro i hemmet. En Anders, son till en Anders Andersson, kallades Anders Anders' Anders, en Lars, son till en Lars Larsson, Lars Lars' Lars och döttrarna Anders Anders' Anna Kajsa och Lars Lars' Brita Stina. Först när sonen satte eget hushåll blef han sjelf en Anders Andersson eller en Lars Larsson, hvilka benämningar antydde en man för sig. Äfven af Skomakare Lasses Petter vardt en Per Larsson, såvida ej fortsättandet af fadrens handtverk gjorde honom till en Skomakare Petter; men af Lundqvistens Johan blef oftast, om han ej hade flera bröder, unga Lundqvisten, ty såsom redan är anmärkt ett verkligt tillnamn slukade gerna förnamnet. Döttrarne gingo städse under fadrens namn, till dess de gifte sig eller antogo sina mäns. En Anna Kajsa Andersdotter kunde väl finnas i kyrkoboken, men ej i dagligt tal, icke ens om föräldrarne afidit och lemnat henne en hemmansdel i arf. Hon kallades äfven då Anders Anders' Anna Kajsa, till dess hon gifte sig, och det gjorde hon så snart som möjligt, om ej alltid just för sin egen, så för hemmanets skull, ty det var alltid förmånligare både för henne sjelf och gården att hafva en man än en brukare. Tjenarne stodo den

tiden närmare husbondfolket än nu, och ansågos såsom medlemmar af familjen. Benämningarne Anders Anders' Anders och Lars Lars' Brita Stina kunde således äfven beteckna de nämnda böndernas tjenare; men man sade dock heldre Anders »nästa Anders Anders» och Brita Stina »nästa Lars Lars» i fall man ej gick så rakt på saken, att man talade om Anders Anders dräng och Lars Lars piga, hvaruti då icke låg någonting sårande för deras finkänslighet, ty man »tjente dräng» och »tjente piga» den tiden och hade ännu icke börjat att »konditionera». Regeln var att tjenstfolket såväl som barnen skulle gå under husfadrens namn, ty endast genom detta hade de någon betydelse för grannarne och välsignelsen af ett eget hem.

Af de sina, barn och tjenare och främst hustrun, kallades husbonden »våran far» eller »vånn far», detta var hans rätta titel och en hederstitel. Såsom smeknamn brukade hustrun och barnen äfven »vånn farsin» eller endast »vånn». I samtal omnämndes han af hustrun såsom hennes »husbonde» eller hennes »kär» (karl) — det sednare om han var torpare eller arbetskarl; men »min man» sade ingen, ty sådant var »herresäj» d. v. s. herrskapstal och stämde ej med bondesed. Tjenarne talte om honom såsom »husbonn» eller blott »boen» — det sednare vitnade dock om mindre vördnad och förtroende än som vederborde, och »vånn far» eller »vånn» var äfven i deras mund hans rätta benämning. Husmodren kallades af såväl mannen som barn och tjenare »våra mor» eller blott »våra», men husbonden och tjenarne kunde, när de talte om henne, säga »mat-mora», en benämning, som ej brukades af barnen, hvilka stodo henne allt för nära för att till morsnamnet göra annat tillägg än våra. Hemmet kallades af alla »vårat» eller »vånses», det sednare med tydlig hänsyftning på husfadren (vånn) genom hvilken det lilla samhället hade sin tillvaro. Det hvilat ett poetiskt doft på samma gång som ett uråldrigt allvar öfver dessa benämningar.

Detta hem, en liten verld för sig, hade likasom de fornitalienska städerna äfven sin särskilda tideräkning. Mannen tog sina tidsbestämningar *ab urbe condita* d. v. s. från det året, då han blef bonde och fick sitt eget hem; hustrun räknade från det året, då hon och mannen »kommo ihop» och hon intog sitt rum vid hans härd, men äfven undantagsvis, när sådant föll sig lättare, från det ena eller andra barnets födelse, och tjenarne slutligen efter det år de inträdt i tjensten, men äfven efter barnens födelse eller andra märkligare tilldragelser i husbondefolkets lif, om nämligen de länge

tillhört familjen. Barnen ensamt räknade efter födelseåret, och att de tidigt skulle lära sig att noga uppgifva sin ålder var en viktig sak, ty de voro i viss mening husets almanackor. Föräldrarne visste sällan sjelfva huru gamla de voro, utan gäfvo vanligen till svar på en sådan fråga, att deras årtal var det eller det kalenderåret, och skulle undersökningen utan en trasslig subtraktion drifvas till ett bestämdare resultat, gick räkningen vanligen additionsvis sålunda: mitt årtal är 1780 och jag var fyra och tjugu år, när mor och jag kommo ihop, och Anders (äldsta barnet) är nu på femte och tjugonde året. Det var visserligen en lucka i denna kedjeräkning, enär tiden emellan giftermålet och Anders' födelsedag ej deruti uppgifves, men denna lucka var af föga betydighet, ty far och mor visste alltid huruvida de fått bidraga till ny spån på kyrkotaket eller icke. Närmare bestämningar, såsom dag och datum mötte större svårigheter, ty dessa hemtades merendels från de årliga högtiderna eller från verkställda jordbruksarbeten. Det var derföre ingenting ovanligt att på frågan efter ett barns födelseår få af modren ungefär följande svar: »Det var på fjerde året sen vånn far och jag kommo ihop och på sista slädföret var det också, för vånn körde just hem gårdeskubbarne och det snöade den dagen. Men si om det var före eller efter Valbermess (Valborgsmessan) det är jag nu inte god för att minnas». ¹

Vi kunna ej denna gång tränga djupare in i dessa små samhällens inre lif, men den kärlek och vördnad för hemmet, som der öfver allt kommer till syne, ega något innerligt tilltalande. Att det är denna kärlek, denna omedvetna känsla af familjens djupa betydelse, hvarur kärleken till fosterlandet, sann frihet och laglydnad uppspirat, det veta vi, ty sagor och häfder vitna derom från urminnes tider. Men huru ett äktenskapligt bolag skall ordnas, der man, hustru och barn äro likställda, det veta vi deremot icke. Häfderna tiga, och vi våga ej tro på skämtesagornas vitnesbörd.

¹ Att man i äldre tider gått till väga på samma sätt, derom vitnar Kinds dombok för 1618. Det gälde att få veta en flickas ålder vid en viss period af hennes lif. Två män vitnade att hon var 6 år, när fadren blef borta vid det stora slaget i Liffland, en annan visste uppgifva för huru många år sedan detta stod, och modren mindes att flickan var född vid påsktiden. När allt detta lades tillsammans, fick man i det närmaste de upplysningar, som söktes.

Efter denna kanske alltför långa utflykt på sidan om ämnet vända vi oss till de olika benämningar, hvarigenom den ena familjen skildes från den andra. I äldre tider brukades vanligast tilläggen »gamble» och »unge» för att särskilja 2 samtida personer med samma för och tillnamn. I ett bref från 1484 möta vi gamble Hans Nielsson och unge Hans Nielsson, båda väpnare och boende i Ullerwij. Samtidigt träffas i flera handlingar gamble Anders Eriksson och unge Anders Eriksson. Var ålderskilnaden mindre märkbar än skilnaden i kroppsstorlek, fick man t. ex. en länge Bengt Karsson och en litzle Bengt Karsson, vanligast uppträdande endast såsom länge Bengt och litzle Bengt, men att dessa epiteter kunde öfvergå till postpositiva tillnamn kunna vi sluta af sådana namn som Johan Store, Lafranz Liten m. fl., hvilka förekomma i medeltidsbrefven. I Nerike skilde man 2 liknämnda bönder i samma by vanligen efter bostadens och byns läge och fick sålunda en Jöns Persson norr eller öster och en annan söder eller vester, såvida man ej föredrog den gamla seden och kallade den ene gamle och den andre unge Jöns Persson, hvilket dock icke innebar något bestämdt hinder för den s. k. unge att i kyrkoboken vara äldre än den gamle, ty det var deras ålder såsom byamän, som här var bestämmande. Voro de liknämnda tre, blef den sistkomne kallad yngst, och ökades antalet till fyra, fick man en äldre och en äldst, en yngre och en yngst. Detta iaktogs noga i kyrkobok och mantalslängd, men i det dagliga lifvet fann man på ginvägar. En sådan låg i de s. k. känningsnamnen, hvilka företrädesvis gäfvos dessa till undvikande af misstag om personen, men äfven kunde falla andra till del, utan att vara af något sådant behof påkalladt. De voro dock icke gripna ur luften dessa nya namn, utan hade hvar för sig sin historia, och anledningen till deras uppkomst kunde mången gång vara lustig nog. Så kallades en person »Lasse lille vånn» eller vanligast »Lasse vånn» derföre, att det sades att han en gång olofvandes skördat rofvor på grannens åker. Att detta kunnat gifva anledning till namnet måste vara ofattligt för den, som ej kände den lilla barnvisan:

Lasse lille vånn||:
 Skulle sta att stjåla rofvor
 Han tog opp de små,
 Låt de stora stå

Lasse kokte rofvor,
 Lasse stekte rofvor,
 Lasse hade rofvor mer än då.

Det låg således en skarp men dock fin tillrättavisning i det nya namnet, ty endast Lasse sjelf och de, som visste om hans tilltag i rofåkern, hade något medvetande härom. Emellertid fingo långa år gälda hvad stunden brutit och namnet »Lasse vånn» blef hela familjens. En annan Lasse, som blifvit efterträdare i äktenskapet åt en Hallsten Jönsson, i hvars hus och bo han inflyttade, då han tillträdde enkan »Hallstena Lotta», fick namnet Hallstena Lars. Detta blef så allmänt, att presten trodde, att hans tillnamn var Hallsten och skref in det i kyrkoboken, och så kunde han aldrig i lifvet blifva det qvitt. Helt nära Hallstena Lars bodde en annan Lars, hvars hustru tjenat i staden och derföre aldrig i samtal gaf honom annan benämning än: »Min man Lars», och så fick han namnet »Minman Lars» och hustrun blef »Minman Larses Johanna». På en annan bys egor funnos tre Lars Larssöner, och det var nödvändigt att skilja dem från hvarandra. Den ene var skraddare och hans namn således gifvet: »Skraddare Lasse», den andre, hvars fader i lifstiden varit fodermarsk eller som det hette i bygdemålet fodermask, kallades »Maska Lasse», och den tredje »Kursa Lasse». Man skulle kunna föreställa sig, att denne varit en »kursare» d. v. s. en som vånglat och månglat med hvarjehanda varor, men detta var ej händelsen. Han hade varit bonde, men gjort konkurs, och denna i socknen oerhörda tilldragelse förskaffade honom namnet »konkurs Lasse», som dock snart förkortades till »Kursa Lasse». Gå vi nu åter till medeltiden, finna vi i Arboga stadsböcker från sednare hälften af 1400-talet motsvarande benämningar i Kappa Lasse, Panta Lasse och Skeda Lasse, ehuru vi ej kunna uppgifva orsakerna till namnen.

Vid en egendom funnos två gifta drängar med förnamnet Per, den ene son, den andre måg till en der anställd sågare, som hette Sågare Petter. För att skilja dem åt kallade dennes hustru den förre »vånn Per» och den sednare »måga Per» och dessa namn fingo de sedan i många år allmänligen höra. Men så förflyttades de till samma stuga, den ene på öfre, den andre på nedre botten och detta gaf anledning att kalla den förre »Per oppå» och den sednare »Per inunder». Sådane omkastningar voro dock ovanliga och den som en gång fått ett känningsnamn, fick äfven behålla det. Detta

var händelsen med en tredje Per på samma gård, hvilken till en början inhysts i ett kök och därför fått namnet Per i köket eller Köks Per. Han fick sedermera särskild stuga, men blef dock aldrig qvitt det gamla namnet. Äfven till dessa finna vi motsvarigheter i Stockholms Skottebok, der vi bland andra träffa en »Per i porten», en »Olle i jordstuen», en »Lasse i muren» ja till och med en Per inunder i »Per under gillestuen», men om der äfven funnits en Per oppå upplyses icke.

Utom från yrket och bostadsförhållanden togos dessa namn under medeltiden ofta från kroppsliga eller moraliska lyten och svagheter. I permebrefven möta vi en Nils Klunckofot, Vibrudde Korttümme, Petter Skæglös, Ödbjörn Ölskalle, Torkel Keft och Torkell Munstark. I Stockholms skottebok Valborg Fingerlös, Hans Krokfoot, Erik Næsabit, Elin Hal i hand, Lasse Dyrtköp, Erik Höknippa eller blott Höknippan, samt utan förnamn Skofath, Blafot, m. fl. och i Arboga stadsböcker Arwid Blinde, Halte Jösse, Jon Enhändt, Jens Träfot, Peder Djefwul, Olof Glamare, Jon Kärlek samt utan förnamn: Glosöga, Jernskägg, Kalwamule, Pipaskegg, Strakabeen m. fl. Äfven till dessa kunna motstycken uppvisas i Nerike i sådana namn som Tryssfot, tretumma Lasse, Haltebolinken, Brödmalen, Lergöken, Bocken, Lagmannen (en känd sakförare) och Kaplanen eller Kapplann, en bonde, som brukade hålla religiösa föredrag i stugorna, hvilket då var en högst ovanlig sysselsättning för en lekman; och likasom talorganets styrka och rörlighet torde hafva gifvit anledning till benämningarne Keft, Munstark och Glamare, så fick af samma anledning en Nerikesbonde namnet »språkmästaren». Många af dessa känningsnamn fingo en så öfverväldigande kraft, att de likasom tillnamnen uppslukade både dop- och farsnamn. Liksom de rätta namnen öfvergingo äfven dessa på familjen och hemmet, ehuru idéassociationen härvid stundom vållade sådana förändringar att härledningen blef skäligen oklar, men hustruns och familjens namn hade dock i allmänhet sin dolda rot i mannens. Den ofvannämnde språkmästaren t. ex. hade en hustru med en ganska försvarlig puckel på ryggen, och så fick hon heta »Språklådan». Bockens hustru kallades »Geten» och barnen »Killingarne». Dessa blefvo både stora, gifta och gamla, men växte aldrig fullt ifrån detta namn. Under sådana förhållanden kan det ju icke väcka förvåning att en Ståls hustru fick namnet »flintan» och att barnen kallades »Knöskepungarne» (fnöskepungarne).

De från rotarne härledda soldatnamnen gäfvö isynnerhet anledning till dylika förändringar af knektehustrurnas. Det fanns en gammal afskedad korporal, en hedersman med grått skägg, bister uppsyn och tapperhets medalj från sista tyska ofreden. Han hette Ek och hans hustru skulle således kallats »Eka». Men den ekan kunde ej styras hvarken med åra eller torfvel sades det, och derföre fick hon namnet Ekeluta. Det påstods också att mannens bistra uppsyn och morskhets — utomhus förstås — icke minst kom sig deraf, att han dagligen fick erfara huru bittert den ekeluten smakade. En annan soldat hade, då han skrefs för roten, fått namnet Blixt, ehuru han alldeles icke förtjenade det namnet, ty det var med knapp nöd att ens »höga befälet» kunde sätta honom i gång. Men den konsten kunde hustrun. När hon började mullra, då blef det fart i Blixten, och derföre föll det sig så naturligt att kalla henne »Åscha» (åskan). Men med det namnet var hon ej belåten och så slungade hon Blixten en dag till kompanichefen att begära nytt namn. Kaptenen skrattade, då han fick höra anledningen, strök ut Blixt ur rullan och skref dit Dunder. Soldaten tackade, gjorde helt om och marscherade hem, belåten med sin expedition. För egen del vann han väl icke så synnerligt mycket på förändringen. Grannarne hade så vant sig vid det gamla namnet och kallade honom fortfarande Blixt, och det var endast hustrun som vann förbättring på karaktären. Hon kallades icke längre Åscha utan »Dunder åscha», och gjorde äfven heder åt namnet. Ty från den stunden slog hon slag i slag till dess hon slutligen slog ned och dog. Blixten, skild från åskan blef nu »Kornblixt» men barnen erinra om modrens namn och kallas »Gowiggarne» kanske ännu i denna dag.

Dessa vedernamn gingo visserligen inom grannelaget och socknen såsom gångbart mynt, men kunna dock icke fränkännas en viss försmädlig pregel, och det vitnar just icke om ridderlighet att denna företrädesvis röjer sig i de qvinliga, såvida icke, hvilket ju kan vara möjligt, männen varit mer eller mindre oskyldiga till deras första uppkomst. Anledningar till en sådan förmodan saknas ej alldeles åtminstone för 1600-talet, i hvares domböcker från Västergötland jag funnit att häradsrätten mer än en gång satt sig att ransaka om de »hijskelige vedernamnen, som nu gängse voro», och att qvinnor såsom bevisliga upphof dertill förvisats häradet, der icke männen utfäst ett vite af 2 eller 3 par oxar att de ej vidare

slikt munbrak öfva skulle. Deruti ligger dock ingen giltig anledning att alldeles fritaga männen från delaktighet deri. I allt fall är seden — eller rättare oseden — gammal, och det är ej sannolikt att Margit Munkarekkja, Elin Tjuffwafinger, Doble Fygen (Fiken) och Ragnild Wijnpipa, ja ej ens Anna Swanadunet och Kirstin Socker, hvilka alla träffats, dels i Stockholms Skottebok, dels i andra medeltids handlingar, varit mera belättna med sina vedernamn än Ekeluta och Dunderåscha.

I våra äldre urkunder träffas stundom en och annan högättad man, som skrifvits icke efter fadrens utan modrens namn. Vi känna ju alla konungen Sven Estridsson, riddarne Gisle Elinsson, Magnus Marineson m. fl. Sådant, som antyder att mödernet ansetts förnämligare än fädernet, har mången gång vållat ätteforskarne hufvudbry. Likaså finnas i medeltidens handlingar sådane namn som Arnold Majobonde, Ragvald Mættobonde, Hennechinus Ödlæbonde, och för såvidt dessa tillnamn få förklaras såsom angifvande att deras hustrur hetat Maria, Mætta (mechtild) och Edla, torde dessa varit, om ej förnämligare, dock mera kända i det allmänna lifvet än männen. Samma förhållande torde hafva varit med svärmödrarna till Henrik Gretomagh och Jacobus Minnomagh m. fl. Man behöfver ej derföre här misstänka något toffelregemente, ty då de, som burit dessa namn, nästan uteslutande varit borgare, ligger det närmare till hands att antaga att Maria, Metta, Edla o. s. v. varit enkor, som till en början fortsatt sina affidna mäns borgerliga yrken, men sedermera öfverlemnadt rörelsens bedrifvande åt män i andra giftet eller mågar, hvilka just härigenom vunnit burskap och en viss betydelse. Vi kunna sluta detta deraf, att ännu i dag liknande företeelser möta bland vår allmoge, visserligen icke i offentliga handlingar men i det dagliga lifvet, der någon gång qvinnans namn blifvit bestämmande icke blott för mannens utan äfven afkommans. I dessa fall angifva de dock på ett omissskänneligt sätt tillvaron af ett toffelregemente eller åtminstone att mannen varit mindre betydande än qvinnan. Det fanns t. ex. en dräng vid en herregård, hvilken såsom oxskötare hade obestriddlig rätt att kallas Ox-Petter, och ingen förmenade honom detta namn så länge han var ungarl. Men så gifte han sig med ett stort och karlavulet qvinfolk Kerstin och så blef han »Kerstins Petter» eller »Kersti-Petter», icke derföre att hustrun — såsom nu händer — inom literaturen eller konsten vunnit ett frejdadt namn, som ej gerna kunde

offras för det mera triviala Ox-Petters Kerstin, utan helt enkelt af det skäl, att hon var den, som gaf och han den som fick — stryket. Af detta såta par föddes en dotter, som i dopet fick namnet Anna Stina. Hon blef således »Kersti Petters Anna Stina», växte upp och trädde i sin tur i gifte med soldaten, ärlige och manhaftige Olof Sörman — så nämndes han vid lysningen. Huru det i själfva verket stod till med hans manhaftighet må lemnas osagdt, men så långt sträckte den sig dock icke att han mäktade försvara sitt namn, ty hustrun, som bräddes på modren, blef hvarken Sörmans Anna Stina eller Sörmanskan utan behöll sitt namn. Olof Sörmans fanns deremot blott på papperet, d. v. s. i kyrkoboken och kompanirullan, ty i det dagliga lifvet hette han aldrig annat än »Kersti Petters Anna Stinas kär», och i det namnet ligger, som vi se, en hel liten släghistoria. Med denna i minnet förstår man lätt sådana benämningar som »Kari Jons Lovisa» och »Stafva Jan Eriks Karl» m. fl. En annan qvinna kallades »Pepparoten», och man vädrar genast något starkt i det namnet. Hon fick också en Petter, och icke nog med att han blef Pepparota-Petter, pepparoten räckte äfven till åt barnen. Det fanns också en man, som kallades »Morsken», men hans morsket var dock icke anledningen till namnet. Nej, han var helt enkelt äkta man till en barnmorska, och när detta viktiga femininum fick ett tarfligt maskulint bihang, så måste detta af rent linguistiska skäl blifva barnmorsken, men som detta var för långt förkortades det till »Morsken».

Otaliga exempel skulle kunna anföras, om jag ej redan alltför länge tagit tiden i anspråk med ett så tarfligt ämne. Men nu framställer sig af sig själf den frågan: hvar ligger gränsen emellan dessa vedernamn eller känningsnamn och vanliga öknamn? En fråga som det ej är möjligt att nöjaktigt besvara, då någon bestämd raskilnad här sannolikt aldrig funnits ej ens i äldre tider. Vi möta ju redan i de isländska sagorna bland en mängd dylika som ostridigt varit hedersnamn åtskilliga andra såsom Jon ketlingr, Tord istermage, Torolf lusaskägg och andra, ännu mindre smiekrande än dessa. Huruvida de varit skymfliga tillmälen eller icke har utan tvifvel berott dels på deras individuella uppfattning, som burit dem, dels på anledningen till deras uppkomst, och framför allt, i hvilken mund de användts. I staden Arboga fanns under medeltidens sista decennier en hustru Kristin, som ansåg sig så sårad deraf att hon kallats »blomma» och att någon sport om hon ej snart skulle »slå

ut sitt paulun på åkern», att hon derföre kallade denne inför rätta. Der fanns dock en annan hustru, som i rättens förhandlingar benämnes Elin Blomma, och kanske skulle hon med ett mildt småleende upptagit samma fråga såsom ett synnerligt chevalereskt spörsmål. Emellertid torde det väl icke kunna förnekas att något mer eller mindre smädligt vanligtvis rufvade under dessa namn, som icke gerna kunde brukas vid högtidliga tillfällen eller i skrift, ehuru — såsom vi redan sett — man i detta fall under medeltiden, då de allra flesta — de världsliga riksråden icke ens undantagna — icke kunde läsa, tog sig åtskilliga friheter. I en främmandes mund voro de naturligtvis alltid skällsord, ty en sådan hade ingen rätt att bruka dem; men bland vänner och »känningar» för hvilkas beqvämighet och gamman de skapats, ansågos de ej skymfliga. Genom gåfvor och gengåfvor varar vänskapen längst och humorn i det svenska folklynnet är dessutom alltför rik att medgifva någon sparsamhet eller öfverdrifven finkänslighet i slika fall. När derföre den ene Petter kallade den andre Kersti-Petter, kunde han ej med fog misstycka om denne i utbyte kallade honom Pepparota Petter. Det var ju hugget som stucket. Dessutom hade de flesta så vant sig att höra sina vedernamn, att ganska många på frågan om de vore deras rätta sannolikt svarat detsamma, som en skånsk bondspelman, kallad Korken: »Ja hetter Sven Nilsen i körkeboken, men Korken, si dä ä liasom en titel dä». Ett dylikt svar skulle måhända äfven de i Lunda-Erkebiskopen Carls testamente af år 1334 med gåfvor ihågkomne tjenarne Pirt, Snukurhænke och Matarask hafva lemnat på samma fråga.

Vi se således att seden att gifva vedernamn är urgammal, om den också i våra dagar icke ställer sig så oskyldig som i äldre tider och hos vår allmoge ännu för 40 å 50 år sedan. Man må gerna kalla den en osed, men icke ens för en sådan får folkloristen rygga tillbaka. Hvar något samband mellan forn- och nutid kan spåras måste han vara till reds. Några förbjudna stigar känner han icke, och utan att akta på den superfina smakens varningstafflor vandrar han helt lugn och obekymrad fram och åter emellan forn- och nutid. Hvad han derunder uppdagar är det hans pligt att meddela, äfven om hans iakttagelser icke alltid kunna iklädas det högtidliga allvar, som höfves ett offentligt föredrag. Sådant kan icke hjälpas; ett lättare ämne kräfver en friare behandling, och derföre är också, hvad som här i följd af ämnets beskaffenhet måst framställas under

en mera skämtsam form, likväl sagdt på fullaste allvar. Ty skall det lyckas att reda gamla dagars seder och bruk, får man ej ringakta något af hvad det gamla svenska folk, som nu med snälltågsfart drager all verdens väg, lemnat och lemnar efter sig. I det lilla som i det stora, i det fula som i det sköna ligga ofta sanningar dolda, hvilka för den uppmärksamme forskaren blifva viktiga bindelänkar, hvarmed det gamla och det nya sammanknytas i hans bevisningskedja.

